

## ”Jag vill ha rymd, avstånd, historia och fara” (DN 2002)

Moderna krig går inte ut på att erövra territorium. Om Mellanösterns muslimer uppfattar ett militärt angrepp på Irak som en attack mot islam, lär kriget vara förlorat. I *Le Monde* läser jag om ”Jerusalems armé” – en paramilitär styrka Saddam Hussein satt upp, uppenbarligen i syfte att stärka känslan hos armé och folk av att försvaret av regimen är en sakral handling.

Kan Väst ta upp kampen mot Saddam Hussein på det planet? Skulle man kunna tänka sig ett av väst – kanske med EU-pengar - understött ”motnätverk” av oppositionella inne i Irak, med målet att upprätta en demokratisk och fredlig regim? Det är i varje fall en tanke som prövats förr i Mellanöstern, i en tid då misstron mot Väst i arabvärlden knappast var mindre än idag. År 1941 föreslog en liten tant med strutsfjäderhatt och rödlackerade naglar den brittiska underrättelsetjänsten i Kairo att hon skulle få i uppdrag att organisera ett ”motbrödraskap” till Muslimska Brödraskapet (*Ikwan al-Muslimin*). Britterna visste att Brödraskapet sedan 1920-talet hade utövat en påtaglig attraktionskraft på unga arabiska officerare och att dess mål var att med vapens och Koranens hjälp eliminera allt utländskt inflytande i arabvärlden. Tantens idé var att ”Frihetens brödraskap” (*Ikwan al-Hurriyah*) skulle fungera som en alternativ magnet på arabiska idealister, med målet att förbereda övergången efter kriget till fullt politiskt självstyre inom sekulära och demokratiska ramar. Det var viktigt, underströk hon till sina uppdragsgivare, att inga mutor förekom. Projektet måste bygga på respekt och ett äkta gemensamt intresse hos britter och araber.

När den brittiske ambassadören övertygats om att uppgiften inte bestod i att hålla salong för Kairos societet utan i att mobilisera basarhandlarna, kameldrivarna, de lägre byråkraterna och inte minst bönderna (*fellaheen*), av vars lojalitet landets stabilitet berodde, blev företaget en framgång. År 1947 hade Ikwan al-Hurriyah 78.000 medlemmar organiserade i 1.400 kommittéer över hela Egypten. Det överlevde inte Palestinas delning, men bidrog under kriget till att hålla den egyptiska opinionen provästlig eller åtminstone neutral, vilket hade stor betydelse för den allierade fronten i Nordafrika.

Nu var tanten i fråga inte vem som helst. Hon var Freya Stark, eminent arabist och upptäcktsresande. 1933 hade hon – den tredje kvinnan på femtio år – fått ett av Royal Geographical Societys prestigefyllda pris för sina kartografiska expeditioner i Libanon, Persien och Irak. Med Marco Polos hjälp hade hon hittat Alamutklippan, mördarsekten assassinerarnas – 1100-talets al-Qaida – högkvarter och följt de urgamla, i sand begravda handelsvägarna för rökelse och myrra genom Jemen. Starks kontakter med den lokale imamen – vars harem gillade de brittiska propagandafilmer hon visade, med projektor medförd på kamelrygg – bidrog till att Jemen, trots ett betydande italienskt inflytande, förblev neutralt under hela kriget.

Freya Stark var 1941 fyrtioåttio år. Hon skulle leva till hundra och fortsätta sitt äventyrliga resande tills hon var nära nittio. År 1982 filmades hon av BBC ridande på en mula in i Himalaya. Hon publicerade ett trettiotal böcker (varav fyra självbiografiska volymer och åtta med brev), varav flertalet efter femtio år fortfarande kommer ut i nya pocketutgåvor. ”*Jag ville ha rymd, avstånd, historia och fara – och jag var intresserad av allt levande*” – sammanfattade hon sitt liv.

Att få leva ut ett sådant nietzscheanskt frihetsbehov var förstås inte självklart för en kvinna i den generation om vilken Freud skrev att den redan vid trettio ”gjorde ett beklämmande intryck” genom sin ”psykiska stelhet och oföränderlighet”. Stark hade symptomatiskt nog magsår i fyra år innan hon vid trettiofyra bröt sig ur en trist tillvaro som hemmadotter i skuggan av en dominerande mor (den utlösande faktorn tycks ha varit systemens död efter ett påtvingat äktenskap med den inofficielle italienske styvfadern).

Lättnaden att ha sluppit loss framgår av följande brevcitat (om missionärsfruar i Libanon): *”De lider av hjärnstagnation och det leder på sikt till stagnation i själen. Att känna, tänka och lära – nog är det att vara ung och levande i ordens verkliga mening. Och de flesta verkar vilja stagnera när de nått medelåldern. Jag hoppas jag inte blir sådan att jag ogillar idéer bara för att de inte är mina och ser världen, med dess föränderlighet och ständiga växande, som en rad frusna formler.”* Känslan av outsiderskap i förhållande till andra kvinnor skulle bli bestående i Starks liv. I essän ”Om hyfs” i samlingen *Baghdad Sketches* – en rolig, elak och tänkvärd bok och kanske den bästa introduktionen till hennes författarskap – påpekar hon att britten är populära överallt tills fruarna kommer ut. Det var illa nog att de komfortabla hem de skapade åt sina män blev barriärer mot det omgivande samhället. *”Om de dessutom är fullständigt okunniga och egendomligt övertygade om att ett intresse för omvärlden är ett uttryck för dålig smak och närmast omoraliskt – då kan de göra hur stor skada som helst.”*

Freya Stark kallade sig själv, utan några negativa förtecken, nyimperialist. Hon trodde på det brittiska imperiets civilisatoriska mission även om hon kunde vara mycket bitsk när det gällde dess tillämpning (*”Brittena förknippas i arabvärlden med allt som är stelbent, själviskt och gammalmodigt”*, varnade hon i *Times*). Medan kolonialadministratörerna sällan eller aldrig träffade lokalbefolkningen utanför kontoret (om de inte var bra på polo), hade Stark fingret på den arabiska folkopinionens puls och insåg tidigt att trycket mot politiskt självstyre inte gick att stoppa. Imperiets verkliga uppgift låg på ett annat plan. I *Alexander's Path* jämför hon det brittiska världsväldet med Alexander den stores. Liksom den hellenska civilisationen spreds över Asien av Alexanders soldater och flöt in i persisk och indisk kultur, ville Stark se fruktbara synteser mellan det bästa i det västerländska och de multietniska kulturerna i Levanten och Asien. Hon ser, till skillnad från exempelvis Francis Fukuyama, inte processen som en utbredning av Västs kultur och värden, utan som en organisk process med två aktiva parter: *”Ingen levande organism kan kopieras, för en civilisation byggs inte bara av handlingar utan av de traditioner och impulser som finns bakom dem. Det är bara de som kan föras vidare, assimileras, uppmuntras och födas igen i ny form, levande och annorlunda i nya händer. Om ingen sådan process äger rum, är imitationen död. Den grekiska och romerska världen kopierade också och vi kallar det dekadens och förundras över den avgrund som skiljer kopiorna från deras ljuvliga inspirationskällor. Dessa klumpiga ansträngningar är bara efterapningar; de verkliga arvtagarna utvecklades långsam i seldjukisk eller bysantinsk (kultur), eller i fjärran normandiska katedraler som förlorat själva minnet av sitt ursprung.”* Den mest imponerande ruin, skriver Stark i *The Lycian Shore*, ska sörjas måttligt, för dess levande essens har för längesedan flutit in i den gemensamma strömmen.

Freya Stark var kritisk till den snabba västerniseringen av Mellanöstern. Hon såg den som påklistrad och främmande för de traditionella kulturer hon älskade men också i viss mån idealiserade. Araben, särskilt den ”oförstörde” beduinen, är för Stark en ”naturlig aristokrat”. Hon drar inga slutsatser av det faktum att de ”oförstörda” beduiner hon möter under resorna ständigt ber om västerländsk medicin. I det avseendet skriver hon in sig i en romantisk 1800-talstradition, där shejker, öknar och fladdrande burnuser fått stå som en icke problematiserad, symbolisk motpol till västerländsk instängdhet och materialism.

Men Stark skiljer sig från romantiker och imperialister i två avseenden, och det är därför hennes böcker stått sig: hon har inte ett von obenperspektiv och hon har solida kunskaper om de kulturer hon möter och om sin egen. Hon moraliserar aldrig utan lägger ner möda på att förstå motiven bakom seder och bruk som inte stämmer med en västlig värdeskala. Trots experternas försäkran att det var onödigt, lade hon ner mycket tid på att lära sig Koranen: *”Jag har funnit att bästa sättet att få vänner bland muslimerna är att närma sig dem bakvägen, genom texter de som barn lärde sig av sina föräldrar och har en instinktiv känsla för.”* I fokus för Starks intresse står de människor hon möter: hon vill inte vara etnograf eller filolog och absolut inte lärare: *”Hur kan man vilja undervisa, när det är så roligt att lära sig saker?”* Lärdomen blir aldrig självändamål, men människorna får djupperspektiv tack vare Starks förmåga att sätta in dem både i en historisk tradition och i ett konkret landskap. I böckerna, särskilt de tidiga, finns en stark närvarokänsla: på knagglig persiska diskuteras vid elden Alexander och Darius, skördeutsikterna, varför Stark inte är gift (”lyckans ost - bara Allah är över dig!”), om hon äter fläsk och om hon verkligen är kvinna?

Det finns i Starks liv en tragisk underström av sorg och övergivenhet. Hennes biograf Jane Fletcher Geniesse (*Passionate Nomad. The Life of Freya Stark*, Random House, New York 1999) spårar den till det djupa beroendet av – och rivaliteten med – modern och uppbyggdets trauma. För Geniesse blir det huvudförklaringen till att Stark hela sitt liv undvek – eller angrep – kvinnor, föredrog mäns sällskap och identifierade sig med en manlig värld av soldater, diplomater, intellektuella. I denna psykoanalytiska förklaringsmodell blir Stark det arketypiska kvinnliga subjektet, som i existentiell smärta överskrider sina sociala ramar och betalar priset för kreativitet i form av ensamhet. Men det är också att bländas av den romantiska auran kring Stark. Det vore intressantare att analysera hennes liv som en överlevnadsstrategi i ett patriarkaliskt samhälle. Och än viktigare vore att reflektera över om hennes sätt att närma sig de muslimska kulturerna har något att lära oss idag.